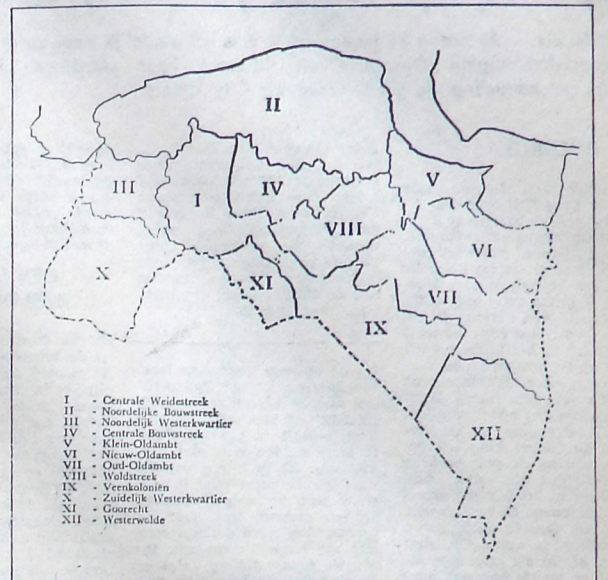

De gang van de aardappel door het Groningerland

Vrijwel iedereen krijgt elke dag te maken met de aardappel. De aardappel gaat immers dagelijks "over de tong"; dit geldt zeker in letterlijke zin en dikwijls ook in figuurlijk opzicht. Vooral vandaag de dag staat de aardappel door allerlei ontwikkelingen en omstandigheden, weer volop in de belangstelling. Nog nooit waren bijvoorbeeld de prijzen voor onze "konsumptiekolletjes" zo hoog. Maar daar willen we het in dit artikel niet over hebben. Het gaat ons vandaag om de herkomst van de aardappel. Hoe kwam de aardappel in ons gewest? Wat hebben onze voorouders er mee gedaan? Iets over de teelt en de betekenis van Noord-Groningen als aardappelland in landelijk verband, enz.

Eerste aardappel groeide te Leiden

De aardappel komt oorspronkelijk van de hoogvlakten van Peru, Bolivia en Chili. Tot op vandaag komen de aardappels daar in het wild voor. Het is interessant te lezen hoe de aardappel in het heden en verleden van die Zuid-Amerikaanse landen een onderdeel vormt van de cultuur. Maar omdat we ons willen beperken tot de gang van de aardappel door ons gewest, kunnen we hier helaas niet verder op ingaan.

Het waren de Spanjaarden die de eerste knollen meevoerden naar Europa en omstreeks 1570 hun koning — Philips II — aanboden. Philips schonk enkele knollen aan Paus Pius V en via de Paus belandden de knollen bij Prefect van Henegouwen, Philips de Sévry, die in het begin van 1588 twee knollen en wat zaad toezond aan de directeur van de keizerlijke plantentuin te Wenen. Kort daarop verscheen de nieuwe plant in de tuinen van Breslau, Basel, Heidelberg en andere steden. In het jaar 1593 verscheen naar alle waarschijnlijkheid de eerste aardappel in ons land. Uit oude catalogi is gebleken dat in Groningen in 1646, Breda in 1647, Utrecht in 1650, Brussel in 1652 en Amsterdam in 1689 de eerste aardappel groeide. Inmiddels komen we steeds dichterbij huis!

Nadat de eerste aardappel in Leiden groeide, heeft haar promotie als voedingsgewas nog lang op zich laten wachten. Men neemt aan dat de teelt vanuit het zuiden tot ons is gekomen. De oudste marktordonantie van Amsterdam, waarin sprake is van "soogenaamde aardappelen" is van 30 januari 1712. Maar het is best mogelijk dat de eerste teelt vroeger gedateerd moet worden. Wanneer met de eerste teelt is begonnen, zal moeilijk op te sporen zijn. Een geleidelijke uitbreiding van het reeds lang bekende gewas, ligt het meest voor de hand. Van de eerste decennia van de 18e-eeuw zijn ons meerdere voorbeelden van de aardappelteelt bekend. Men had het gewas inmiddels leren kennen en ontdekt dat het perspectieven bood. Het bleek een gemakkelijk te verbouwen gewas te zijn voor vrijwel alle gronden, gemakkelijk te bereiden en op tal van manieren te eten. De aardappel zou spoedig uitgroeien tot een stapelproduct voor miljoenen. Rampen als veepest en hongersnood in de veertiger en zeventiger jaren deden snel grijpen naar de aardappel.

In de "Tegenwoordige Staat van Groningen" van 1793 lezen we, dat "het voor de behoefte thans volstrekt onontbeerlijk gewas in ons gewest in zulk een overvloedige geteeld wordt, dat er voor een aanmerkelijke hoeveelheid naar den vreemde kan worden afgescheept".

Toen de wervelstorm, veroorzaakt door de Franse Revolutie, over Europa raasde, was overal de aardappel tot een belangrijk gewas uitgebreid. Omstreeks 1800 werden alleen al naar Hamburg jaarlijks 200.000 zakken aardappelen, alle afkomstig uit de Groninger Veenkoloniën, geëxporteerd. In diezelfde tijd werd de cultuur sterk bevorderd door de moutwijnfabrieken, die hoofdzakelijk aardappelen als grondstof gebruikten. In het jaar 1824 werden op een oppervlakte van

ruim 3500 ha aardappelen verbouwd in de provincie Groningen.

Met de rassen was het vroeger een chaos. In 1773 sprak men in de Veenkoloniën al van "Olderwetse Zeeuwsen", "Bremer Roden" en "Sappemeester Elfelingen". Verder kende men bijvoorbeeld de "Ruige Poolsen", de "Rode Ruwshillen" en de "Hakkeploufiers". Al deze oudjes zullen voortgekomen zijn uit spontaan gevormd zaad. Van doelbewuste aardappelveredeling was nog geen sprake. Dit veranderde ongeveer een 130 jaar geleden. De ramp van de beruchte aardappelziekte (Phytophthora), die in 1845 plotseling het aardappelgewas overviel, deed duidelijk de zwakte van het oude gewas blijken. Zowel in eigen land, als in het buitenland zien we nadien talrijke kwekers bezig met het kweken van nieuwe aardappelrassen. Rassen, die sterker waren en minder vatbaar voor ziekten en hogere opbrengsten leverden. Zo ontstond er bijvoorbeeld in de Marne een proeftuin onder leiding van Th. F. Uilken, gevestigd te Wehe. Hoe intensief men toen met de veredeling van de aardappel bezig was, blijkt uit een rapport van deze proeftuin over het jaar 1855. Op de lijst komen maar liefst 73 verschillende rassen voor. Uit de beoordeling naar smaak blijkt, dat er maar weinig goed eetbare rassen overbleven, die tevens redelijke opbrengsten leverden.

KWEKER

Enkele jaren nadien — in 1857 — wordt in Stootshorn (gem. Oosterbroek) Geert Veenhuizen geboren. Deze Groninger ontloopte zich in latere jaren als eminent aardappelkweker. In 1890 toonde de geniale Veenhuizen zijn eerste, uit zaad verkregen, aardappelknollen. Veertig jaar lang is Geert Veenhuizen bezig geweest als kweker op de proefvelden van de landbouwvereniging "Borgercompagnie, Tripscompagnie en Kleinemeer" en op het vermeerderingsveld van de Bond van Aardappelmeelabrikanten "Eureka". Hij kweekte duizenden zaailingen. Veel werden door hem op hun waarde onderzocht. Vierennegentig rassen bracht hij in de handel. De meeste rassen was geen lang leven beschoren. Enkele daarentegen, zoals de Eigenheimer, Thorbecke, Rode Star, Bravo en Paul Krüger namen zo'n hoge vlucht, dat in bepaalde jaren meer dan de helft van het Nederlandse aardappelareaal was beplant met deze rassen.

Hoe ging het met de aardappel in de Noordelijke bouwstreek? In de streek, die gewoonlijk met "Het Hogeland" wordt aangeduid. Een gebied, dat ongeveer uit ruim het vijfde gedeelte der provincie beslaat. De gronden in de Noordelijke bouwstreek zijn bijzonder geschikt voor de teelt van aardappelen. Toch werden hier in de vorige eeuw niet veel aardappelen verbouwd. Voordat we over de aardappelteelt verder spreken, eerst nog iets over de algemene landbouwsituatie op het Hogeland.

Na de Middeleeuwen kon door de betere waterafvoer de akkerbouw overal meer in de plaats van de veeveelt komen. Toch bleef ook toen nog in het Noorden en Westen van de provincie de veeveelt van overwegend belang. In het Westerkwartier, Hunsingo en Flaveling werden de zwaardere gronden overwegend voor de veehouderij gebruikt. Hetzelfde was het geval met de lager gelegen gronden, de zogenaamde meeden, die vooral als hooiland gebruikt werden. Op de zavelgronden trof men meer het gemengde bedrijf aan. Pas in het laatste van de 18e-eeuw kwam er een belangrijke wijziging in de aard van de bedrijven. Die verandering kwam ten dele vrijwillig en deels uit noodzaak.

VEEPEST

De hoge prijzen der akkerbouwproducten waren er de oorzaak van dat in die tijd veel grasland gescheurd werd en als bouwland in gebruik werd genomen. De herhaaldelijk terugkerende veepest richtte bovendien grote slachtingen aan onder het rundvee (zie vorige aflevering). Hierdoor werden de landbouwers gedwongen van koers te veranderen. Die verandering was echter op vele plaatsen pas mogelijk, nadat men door het bouwen van goede watermolens het land ook in de winter behoorlijk droog kon houden. Vooral in de jaren 1790 tot 1815 werden vele grote watermolens gebouwd.

In het begin van de 19e-eeuw werd de cultuur aanmerkelijk verbeterd door het invoeren van de teelt van

nieuwe gewassen; zo werd toentertijd op het Hogeland de verbouw van koolzaad algemeen. De verbouw van rode klaver waarmee men in het laatste van de 18e-eeuw was begonnen, werd uitgebreid, terwijl omstreeks 1820 de teelt van waaalse bonen voor het eerst door een Friese boer te Pieterburen werd ingevoerd.

Op de lage medenlanden werd de graanbouw voortdurend uitgebreid. De landbouw op het Hogeland kende in de vorige eeuw enorme hoogten en diepten. Dit hield voornamelijk verband met de graanprijzen. Het graan was namelijk het belangrijkste gewas. Naast het graan verbouwde men nog suikerbieten, peulvruchten, karwij en vlas. Echter, de verbouw van aardappelen nam een ondgeschikte plaats in. Toch was de aardappel — ook in deze streken — het volksvoedsel bij uitnemendheid. Maar de verbouw was in vroegere jaren beperkt tot niet veel meer dan voor eigen gebruik. Men kende hier de vroege soorten, zoals de "Muizen", "Rode", "Witte" en "Friese Krulpers" en voor de winteropslag in hoofdzaak de "Jammen", een uitstekende konsumptieaardappel. Aan selectie, enz. werd in vroegere jaren weinig of niets gedaan, met als gevolg een langzamerhand verminderen van de opbrengst. Geen wonder dat werd uitgezien naar andere soorten en zo kreeg de "Bravo" in hoofdzaak de eer om de "Jam" te vervangen. Van de middenvroegere rassen was vroeger (en ook nu nog na 86 jaar) de "Eigenheimer" een gevraagd soort.

Nog in 1917 schreef de toen zo bekende leraar aan de Rijkslandbouwschool, de heer (later prof.) G. Minderhoud, in zijn boek "Het landbouwbedrijf op de Groninger klei": "Het is wel jammer dat de aardappelcultuur niet meer betekende in deze streken, waar de graanteelt zo overheerst. Meermalen voelt men toch de behoefte aan een goed lonende hakvrucht. Door het ontbreken van de handel is het echter voor de boer vaak lastig om zijn aardappelen te verkopen, terwijl, als er een koper komt, deze voor concurrentie weinig beducht behoefte te zijn en derhalve gewoonlijk met zijn bod ver beneden de marktprijs blijft".

Aardappelbloemen

Om u een indruk te geven hoe de verhoudingen tussen de verschillende landbouwgewassen in de noordelijke bouwstreek lagen, de volgende cijfers uit het jaar 1914: totaal aan bouwland 36.571 ha; granen 21264 (plm. 60 %); peulvruchten 7 %; landbouwzaden, zoals bijvoorbeeld koolzaad, vlas, kanariezaad, enz. 7 %; suikerbieten 8 %; klaver 14 % en aardappelen 588 ha, d.w.z. plm. 1,5 %!

POOTAARDAPPELEN

Na de eerste Wereldoorlog is men in de noorder bouwstreek begonnen met de teelt van de eerste pootaardappelen. In de twintiger jaren kreeg de verbouw enige omvang. De eerste soorten waren Bravo, Eigenheimer, Eersteling; later volgden Rode Star, Thorbecke, Record, Voran, Bintje, Noordeling, enz. Op 14 augustus 1928 werd te Groningen het "Pootaardappel Verkoopbureau" van de Groninger Maatschappij van Landbouw, opgericht. In 1929 werden door dit verkoopbureau de eerste pootaardappelen naar 't buitenland uitgevoerd. Vooral in de jaren dertig kwam de pootaardappelteelt goed op gang. Op de bedrijven waar pootaardappelen verbouwd werden, werkte men dikwijls in koppels. Zo'n koppel bestond dan uit een man of tien tot vijftien, die op één rij de aardappels uit de grond spiltten. Een grote groep vrouwen raapte daarna de aardappels op. In die tijd was vrouwenarbeid trouwens nog heel normaal. In diezelfde tijd — in 1932 — is de N.A.K. opgericht (Nederlandse Algemene Keuringsdienst voor Landbouwzaden en Aardappelplantgoed). Een bekend man van het eerste uur was de Groninger dr. J. G. Oort-

Aardappelsorteren

wij Botjes. Omdat het zaai- en pootgoed een belangrijke factor vormen, die mede bepalend zijn voor de opbrengst en de kwaliteit van de oogst, is het nodig dat de Keuringsdienst functioneert. Vooral vanwege de Nederlandse exportbelangen. Het is ook de N.A.K. geweest die al vanaf 1934 het kweken van nieuwe aardappelgewassen heeft gesteund en gestimuleerd. Sinds 1942 worden de zg. kwekersvergoedingen uitgekeerd. Op het gebied van de aardappelkwekerij neemt Noord-Groningen een belangrijke plaats in.

Nieuwe aardappelrassen ontstaan bij de kwekers. Ook in Noord-Groningen zijn hedentendaagse nog kwekers bezig (Dijkhuizen, Mulder en Stol om er enkelen te noemen). Het kweken begint met het kruisen, het opkweken van de jonge plantjes (de zaailingen).

Voor een nieuw ras in de praktijk komt, moet aan de zaailingen een groot aantal onderzoeken worden verricht. Deze zgn. voorbeproevingen op de diverse proefboerderijen over het gehele land, zijn een belangrijk hulpmiddel voor de kweker bij het schiften van de zaailingen. Na de eerste beproevingen op de diverse proefboerderijen, worden de jonge aardappelplantjes voor de tweede keer onderzocht op het aardappelproefbedrijf van de heer E. J. Keijzer te Zeerijp. Hier worden alle nieuwe Nederlandse rassen in tweede instantie beproefd. Ook worden op het bedrijf te Zeerijp ongeveer 500 binnen- en buitenlandse rassen uitgepoot voor de instandhouding van het ras. Zo kan men bij de heer Keijzer nog de oude Jammen tegenkomen!

In overleg met de kwekers kunnen diverse rassen te Zeerijp uitgezocht worden en in aanmerking komen om uitgepoot te worden op het vermeerderingsbedrijf "Tjarnietste" te Zijldijk. Een bedrijf, dat ook onder leiding staat van de heer Keijzer.

Na onderzoeken en proefnemingen inzake virus, phytophthora, kwaliteit, enz. Kan het nieuwe aardappelras tenslotte opgenomen worden in de "Beschrijvende Rassenlijst voor Landbouwgewassen". Een lijst die ieder jaar uitgegeven wordt.

Dat de hierboven genoemde bedrijven te Zeerijp en Zijldijk zo'n belangrijke schakel vormen in de onderzoekscyclus van de nieuwe aardappelrassen, ligt voornamelijk aan het uitermate geschikte klimaat én aan de grondsoort in het meest noordelijke deel van de provincie. Alhoewel de aardappelverbouw — zowel konsumptie als pootaardappelen — in ons gewest niet onaanziende is, vervult dit gebied nationaal gezien een ondgeschikte rol. Immers, de belangrijkste aardappelgebieden zijn de IJsselmeerpolders, maar ook de provincie Zeeland, de Wieringemeer en Noord-Friesland behoren tot de bekendste klei-aardappelen leverende gebieden.

Fabrieksaardappelen worden voornamelijk in de Veenkoloniën en het daarbij aansluitende Noordwest-Drenthe verbouwd. Tenslotte moet nog worden vermeld dat in Noord-Groningen de verbouw van konsumptie- en pootaardappelen nagenoeg even groot is. Eigenheimers Lekkerlander, hier en daar Rode Star, Woudstap worden als konsumptieaardappel geleverd. Maar meer nog de Irene, terwijl het ras Bintje al in een lange reeks van jaren — overal in den lande — de meest verbouwde en geteelt aardappel is.

Aardappelrooien